

ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ

Топтың ықпалы

3-тарау. Конформизм. Иландыру. Агрессия

Дәрістің мақсаты: оқырмандардың топ, әлеуметтік фасилитация, әлеуметтік салғырттық, деиндивидуализация туралы ойларын қалыптастыру.

Жоспар:

1. Топ түсінігі;
2. Әлеуметтік фасилитация;
3. Әлеуметтік салғырттық;
4. Деиндивидуализация;

Біз күн сайын түрлі топтардың жұмысына атсалысамыз. Біздің әлем 7,1 миллиард адамды ғана емес, 195 ұлттық мемлекетті, 4 миллион жергілікті қауымды, 20 миллион экономикалық ұйымды және жүздеген миллион басқа да ресми және бейресми – бірге түстенетін жұптар, бөлмелес көршілер, стратегияны жасақтаушы бизнес-командалар және т.б. топтарды қамтиды. Осындай топтар адамдарға қалай әсер етеді?

Топтық қатынастар барысында жиі де түрлі драмалық жағдаяттар болып жатады. Зияткерлер басқа зияткерлермен араласып, өз қызығушылықтарын арттырады. Девиантты жастар кейде бір-бірінің әлеуметке қарсылықтарын күшейте отырып, басқа девиантты жастармен бірігеді. Енді осы топтардың адамдардың ұстанымдарына қалай әсер ететінін білеміз бе? Сондай-ақ топ ақылға қонымды немесе орынсыз шешімдердің қабылдануына қалайша ықпал етеді?

Біз топтық ықпал етудің осындай назар аударарлық құбылысын қарастырып көреміз. Бірақ, алдымен, топтың не екенін және, жалпы, топтар не үшін құрылатынын анықтап алалық.

Топ дегеніміз не?

Бұл сұрақтың жауабы оңай сияқты болып көрінеді, бірақ бірнеше адам өз пікірлерін салыстырып көретін болса, күрделі екенін байқаймыз. Тауна мен оның бірге жүгіретін құрбылары топ болып санала ма? Бір ұшақтағы жолаушылар топ болып табыла ма? Топ дегеніміз – бір-бірімен таныс және өзара жақсы қатынас жасайтын адамдардың жиынтығы ғана ма? Мүмкін, мақсаты ортақ және өзара бір-біріне сүйеу болатын адамдар топ болып саналатын шығар? Топ индивидуумдардың өзара ұйымдасуы нәтижесінде ғана құрала ма? Әлде топ құрылу үшін адамдар ұзақ уақыт қарым-қатынаста болуы тиіс пе? Бұл – топтың тек аздаған әлеуметтік-психологиялық анықтамалары ғана.

Топтық динамика саласының сарапшысы Марвин Шоудың айтуынша, барлық топтардың ортақ белгісі – олардың мүшелерінің өзара әрекеттесуі. Сондықтан ол топты екі немесе одан да көп өзара әрекеттесетін және өзара ықпалдасатын индивидтерден құралған қауымдастық деп түсіндіреді.

Шоудың анықтамасына сай, компьютерлік сыныпта жеке жұмыс істеп отырған студенттер топ болып саналмайды. Физикалық тұрғыда бірге отырғанмен, оларды топта өзара әрекеттесетіндер дегеннен гөрі, жекелеген индивидуумдар жиынтығы деп санаған жөн. Дегенмен бір-бірімен байланыспаған индивидуумдардың жай ғана ұжымдық мінез-құлқы мен өзара әрекеттесетін индивидуумдардың бір-біріне тәуелді топтық мінез-құлқы арасындағы айырмашылық кейде өте бұлыңғыр, екіұшты болуы мүмкін. Кейде жай ғана бір-бірінің қасында болған адамдар бір-біріне ықпал ете бастайды. Оған қоса, олар, мысалы, басқа топқа жанкүйер болатын «бөтендерге» қарама-қарсы өздерін «біздің» жанкүйерлеріміз ретінде сезіне бастауы мүмкін.

Біз ұжымдық ықпалға қатысты үш мысалды қарастыратын боламыз: әлеуметтік фасилитация, әлеуметтік жалқаулық және деиндивидуализация. Осы үш феномен өзара аз әрекеттескеннің өзінде байқалуы мүмкін, алайда олар адамдардың мінез-құлқына өзара тығыз әрекеттесу кезінде де айтарлықтай ықпал етеді. Одан соң, біз топтық өзара әрекеттесу кезіндегі әлеуметтік ықпалдың үш үлгісін қарастырамыз: топтық поляризация, топтық ойлау және азшылықтың ықпалы.

Әлеуметтік фасилитация

Қасымызда басқа адамдардың болуының өзі қалай әсер етеді? «Қасымызда болуының өзі» сөздері осы адамдардың бізбен бәсекелеспейтінін, бізді ынталандырмайтынын, жазаламайтынын, асылында, ештеңе жасамайтынын, жай ғана пассив бақылаушы не «әрекеттес» ретінде қасымызда болатынын білдіреді. Бір ғасыр бұрын велосипед жарысына қатты қызығатын психолог Норман Триплет жарысушылардың секунд өлшеуішпен есептегенде емес, бір-бірімен жарысқанда үздік көрсеткіш көрсететінін байқады. Өз ойын бүкіл әлемге жария етпес бұрын, Триплет әлеуметтік психология бойынша ең алғаш зертханалық эксперимент өткізді. Қармақтың бауын барынша жылдам орау тапсырылған балалар тәжірибе барысында жалғыз болған кезіне қарағанда, қасында «әрекеттесі» болған кезде тезірек қозғалған. «Басқа қатысушының жанында болуы... жасырын энергияның босап шығуына мәжбүрлейді», – деп түйіндеді Триплет. Алайда кейінгі эксперименттер адамдардың қарапайым көбейту есептерін шешуде және мәтіндегі берілген әріптерді сызып тастап отыру кезінде жанында басқа адамдар болған жағдайда тезірек орындайтынын дәлелдеді. Оған қоса, патефонның айналып жатқан дискісінде орналасқан он центтің көлеміндей дөңгелекке металл білікті дәл тигізу сияқты моторикаға байланысты қарапайым тапсырмаларды орындаудың дәлдігі арта түседі. Осы «әлеуметтік фасилитация әсері» деп аталатын құбылыс жануарларда да байқалды.

Басқалардың жанында болуы экспериментке қатысушылардың мағынасы жоқ буындарды қайталауда, лабиринттен өтуде және көбейтудің күрделі есептерін шешу кезіндегі көрсеткішін төмендетіп жіберді.

Әлеуметтік фасилитация. Бастапқы мәні – жанында басқалар болған кезде адамдарды қарапайым немесе өзіне жақсы таныс тапсырмаларды жақсырақ орындауға ынталандыратын процесс.

Әлеуметтік психолог Роберт Зайонц өзара қарама-қарсы нәтижелерді үйлестіру мәселесіне қызығушылық танытты. Зайонц бұл нәтижелерді ғылымның басқа саласында қолданып көрді. Бұл жағдайда эксперименттік психологияның «қозу әрдайым доминантты реакцияны күшейтеді» дейтін танымал қағидасының арқасында мәселе шешімін тапты. Жоғары қозу ең ықтимал – «доминантты» – жауабы дұрыс шешім болатын қарапайым тапсырмаларды орындауды жақсартады. Адамдар қозып тұрғанда, қарапайым анаграммаларды тезірек шешеді. Дұрыс жауабы айқын көрінбейтін – доминантты болмайтын күрделі тапсырмаларда қозу бұрыс жауапқа жетелейді. Қозып тұрған адамдар, әдетте, күрделі анаграммаларды нашар шешеді. Осы қағида әлеуметтік фасилитацияның құпиясын ашуға негіз бар ма? Себебі жанында басқалардың болуы адамды қоздыратынын немесе шиеленісті арттыратынын болжау ақылға қонымды ғой. Көбіміз көпшіліктің алдында сөз сөйлегенде қатты толқығанымызды немесе шиеленісті бір күйде болғанымызды еске түсіре аламыз. Әлеуметтік қозу доминантты реакцияны күшейтетін болса, ол қарапайым тапсырмалардың орындалуын жақсартып, қиын тапсырмалардың орындалуын нашарлатуы тиіс қой.

Осы қағида әлеуметтік фасилитацияның құпиясын ашуға негіз бар ма? Себебі жанында басқалардың болуы адамды қоздыратынын немесе шиеленісті арттыратынын болжау ақылға қонымды ғой. Көбіміз көпшіліктің алдында сөз сөйлегенде қатты толқығанымызды немесе шиеленісті бір күйде болғанымызды еске түсіре аламыз. Әлеуметтік қозу доминантты реакцияны күшейтетін болса, ол қарапайым тапсырмалардың орындалуын жақсартып, қиын тапсырмалардың орындалуын нашарлатуы тиіс қой.

Зайонцтың гипотезасы қарапайым да, жарасымды болғаны соншалық – ол басқа әлеуметтік психологтардың Ч. Дарвиннің «Түрлердің пайда болуын» оқыған Томас Гексли секілді: «Осыған басымның бұрыннан жетпегені қандай ақымақтық!», – деп ойлауына түрткі болды. Ол көрсетіп бергелі бұл құбылысты түсіндіру оңай секілді. Алайда бұл жұмбақтың жауабымен келісе кету эксперимент нәтижелерін гипотезаның өзіне негізделе отырып бағалайтынымызға қатысты болуы мүмкін. Ендеше гипотеза тікелей эксперименттік сынақтан өте ме? 25 000-нан астам ерікті қатысушының көмегімен жүргізілген 300-ге жуық эксперименттің нәтижесінде гипотеза расталды. Әлеуметтік қозу, дұрыс па, бұрыс па – ол тәуелсіз доминантты реакцияға жағдай жасайды.

Спортшылар, актерлер мен музыканттар әбден игерілген дағдыларын қолданады, сол себепті, жанкүйерлердің белсенді қолдауының арқасында, олардың көрсеткіші жиі жақсарып жатады. Университеттік және кәсіби деңгейдегі спорттық іс-шаралардың екі жүз елу мыңнан астамына жүргізілген зерттеу командалардың өз алаңында 10 ойынның 6-ында жеңіске жететінін ашып көрсетті.

Сонымен, адамдар жанында басқалардың болуына қарай әрекет етеді. Алайда куәгерлердің болуы расында да адамдарды құлшындыра түсе ме? Сіз стресс күйде болғанда, қасыңыздағы жолдасыңыз сабыр сақтап тұра беруі мүмкін. Дегенмен, зерттеушілердің мәлімдеуінше, жанында басқа адамдар болғанда, адамдардың терлеуі күшейеді, тынысы мен жүрек соғысы жиілейді, бұлшық еттері жиырылады, қан қысымы көтеріледі. Тіпті сізге қолдау көрсетіп, жанкүйер болып отырған көпшіліктің өзі күрделі есептерді шешкенде өнімділігіңізді нашарлатып жіберуі мүмкін. Сіздің алғашқы фортепиано концертіңізге туған-туысыңыздың бәрі келсе де, бұл сіздің нәтижеңізді арттыра қоймас.

Адамдардың саны көбейген сайын олардың ықпалы да арта түседі. Кейде жиналған көпшілік қауымның әсерінен туындаған толқу мен қысылу оқу сияқты жақсы меңгеріліп, автоматты түрде іске асатын іс-әрекеттің өзіне де кедергі келтіреді. Экстремалды қысымнан тынысыңыз тарылып кетуі мүмкін. Кекештенетін адамдар бір-екі адаммен сұхбаттасып отырғаннан гөрі, қалың көпшіліктің алдында көбірек тұтыға бастайды.

Тобырдың ішінде болу да позитив және негатив реакцияларды үдете түседі. Бір-біріне жылы шырай білдіретін адамдардың бір-бірінің жанында отырғанда, ұнатушылық сезімдері артады, ал бір-бірін жақтырмайтын адамдар бірге отыра қалса, олардың теріс сезімдері күшейе түседі. Үлкен бөлмеде отырғандағы кезімен салыстырғанда, шағын бөлмеде ыңғайласа отырған студенттердің қан қысымы жоғарырақ, тамыр соғысы жиірек болып шыққан. Қарапайым тапсырмаларды орындауда студенттердің қабілетінде айырмашылық бола қоймағанмен, күрделі тапсырмаларды шешкенде қателіктерге көбірек жол беріп отырған – бұл Үндістандағы университет студенттерін зерттеген Динеш Нагар мен Джанак Пандидің көпшілік қауымның әсерін бақылау нәтижесі. Осылайша, көпшілік бақылайтын әсерге қауымның ықпалы ұқсас: ол қозуды арттырып, доминантты реакцияларды бәсеңдетеді.

Басқалардың жанымызда болуы бізді не себепті қоздырады? Сонымен, қасыңызда адамдар болғанда, қуаттана отырып, өзіңізге жақсы таныс тапсырмаларды жақсырақ орындайтыныңызды білдік (егер аса қатты қозып немесе тым ұялып қалмасаңыз). Ал өзіңіз қиын деп санайтын тапсырмаларды орындау мұндай жағдайда тіпті мүмкін емес болуы ықтимал. Басқа адамдардың болуы не себепті қоздырады? Деректер үш ықтимал факторды ашып көрсетеді: сынаудан қорқу, зейіннің шашыраңқылығы және жанында болу.

Бағалауды сезіну

Николас Котреллдің пайымдауынша, сырттан бақылаушылар бізді қалай бағалайтынын білмегендіктен, алаңдаушылығымызды тудырады. «Сынаудан қорқудың» бар-жоғын тексеру үшін Котрелл мен оның әріптестері қабылдауды зерделеу жөніндегі экспериментке дайындаған болғанып, бақылаушылардың көздерін байлап қояды. Жан-жақтан қарап отырған қауымның ықпалына қарағанда, осындай «көзі таңулы» бақылаушылардың болуы айтарлықтай доминантты реакция тудырған жоқ.

Зейіннің шашыраңқы болуы Глени Сандерз, Роберт Бэрон мен Дэнни Мур сынаудан қорқу құбылысын зерттеуде бір қадам ілгері жылжып, тиянақты қорытындылар жасады. Олар адамдар қатарластарының жетістіктерін ойлап немесе өздерін көпшілік қалай бағалайтынына алаңдап, зейінін шоғырландыра алмай қалады деген тұжырымға келді. Басқаларға назар аудару және тапсырмаға бөлінуі тиіс зейін танымдық жүйеге салмақ түсіріп, қозуды тудырады. Біз «зейіннің шашыраңқы болуына» бейімбіз. Әлеуметтік фасилитация басқалардың болуынан ғана емес, тіпті, мысалы, кенеттен ду еткен күлкі сияқты «нақты иесі жоқ» жағдайлардың себебінен де туындайды.

Әлеуметтік салғырттық

Жұмыс тобы мүшелерінің жеке-дара күш салуының деңгейін бағалаңыз. Арқан тартыстан жарысқа қатысушы сегіз адамнан тұратын команданың ортақ күш салуы әр қатысушының жекелей рекордтарының қосындысына тең бола ма? Егер жоқ болса, неге? Әдетте әлеуметтік фасилитация адамдар жеке мақсаттарына ұмтылғанда және олардың, мысалы, қармақтың жібін орау немесе арифметикалық есептер шығару сияқты іс-әрекеті жекелей бағаланатын жағдайда көрініс табады. Бұл құбылыстар күнделікті еңбек жағдайларында кездеседі. Алайда адамдар өз күшін ортақ мақсатқа салатын, бірақ топтың әрбір жеке мүшесі бірлескен нәтижеге тікелей жауап бермейтін кезде жағдай қандай болмақ? Осының бір мысалы ретінде арқан тартысу спортының командасын атауға болады.

Кэмпит сатудан жиналатын қаржы бүкіл сынып экскурсиясының ақысын төлеуге жұмсалатын болса, бұл да ұйымдасқан ортақ табыстың тағы бір мысалы. Сол сияқты топтық оқу жобасына қатысушылардың бәрі бірдей баға алады. Топтың жетістігі жекелей күш салудың ортақ қосындысына тәуелді болатын «аддитивті» тапсырмалар кезінде командалық рух өнімділікті арттыруға көмектесе ме? Тас қалаушы жұмысшылар жеке емес, бригада құрамында еңбек ететін болса, кірпіштерді тезірек қалай ма? Осы сұрақтардың жауабын табудың бір амалы – зертханалық эксперимент жүргізу.

Бір ғасырға жуық уақыт бұрын француз инженері Макс Рингельманн топтың ұжымдық еңбекке қабілеті оның мүшелерінің жұмысқа қабілетінің қосындысының жартысынан аспайтынын анықтады. Осыдан көпшілікке мәлім «күш – бірлікте» деген пікірге қарама-қарсы – аддитивті тапсырмаларды орындағанда топ мүшелерінің барынша ынталы болуына кері әсер етеді деген тұжырым жасауға болады. Өнімділіктің төмендігі үйлесімді жұмыстың сапасыз болуының салдары да болуы мүмкін – адамдар өз міндеттерін түрлі уақытта қарама-қарсы бағытта орындауға тырысады.

Зерттеушілер Бибб Латане, Киплинг Уилльямс пен Стивен Харкинс өздері «әлеуметтік салғырттық» деп атаған феноменді зерттеудің басқа әдістерін іздестіруге тырысты. Олардың айтуынша, «барынша шапалақтап айғайлау» тапсырылған алты сынақтан өтушінің айғай-шуы бір адамның айғай-шуынан екі жарым еседен сәл-ақ артық болған. Қалай болғанда да, арқан тарту кезіндегідей, акустикалық күш салудың тиімдігі жұмысты үлестірудің нашарлығына байланысты құлдырап кетуі мүмкін. Осыған байланысты Латане мен оның әріптестері Ингамның үлгісіне сай, Огайо Мемлекеттік университетіндегі сынақтан өтушілерді басқалармен бірге шапалақтап, айғай-шу шығарып жатқанына сендірген, бірақ, шын мәнінде, олар жалғыз болған.

Сонымен бірге зерттеушілер сынақтан өтушінің алтауының көзін байлап, жарты шеңбер жасатып отырғызды да, құлақтарына ду қол шапалақтаудың және айғай-шудың дыбысы қатты шығатын құлаққап кигізді. Адамдар басқаларды былай қойғанда, өз дауысын естімейтін болды. Эксперименттердің түрлі жағдайларында оларға жалғыз өзі немесе топпен бірге айғайлап, қол шапалақтау тапсырылып отырды. Осы эксперимент жайлы естіген адамдар басқалардың жанында ұялып-қысылмайтындықтан, топтағы сыналусылар қаттырақ айғайлайды деп санады. Ал шынайы нәтиже қалай болды? Әлеуметтік салғырттық: экспериментке қатысушылар өздерімен бірге тағы бес адам айғайлап, шапалақтап жатыр деп сеніп, жалғыз өзі болғандағы шығаратын айғай-шуының үштен екісіндей ғана шу шығаратын болған. Бұл жағдайдағы әлеуметтік салғырттық тіпті мектептің жанкүйерлер командасының арасында да байқалды: жалғыз болғандағы жағдайға қарағанда, көпшілік арасында олар азырақ шу шығаратын болған. Бір қызығы, жалғыз және топ ішінде шапалақтап айғайлайтындар өздерін салғырттық танытып жатырмыз деп санамаған: олар екі жағдайда да шапалақтап, айғайлауға бірдей күш салып отырмыз деп ойлаған. Бұл жерде ортақ баға алатын ұжымдық оқу жобасындағы студенттердің жағдайымен ұқсастық айқын көрінеді. Уильямстың мәлімдеуінше, салғырттық танытқанын бәрі мойындайды, бірақ ешкім оны өзімен деп санамайды.

Әлеуметтік салғырттық жөніндегі эксперименттерде адамдар, әдетте оларды жалғыз әрекет еткенде ғана сынағанына сенімді болады. Топтық жағдай сынаудан қорқуды азайтады. Адамдар ақырғы нәтижеге жеке өзі жауап бермесе және өзінің жекелей қосқан үлесін бағалай алмайтын болса, олардың жеке жауапкершілігі топтың барлық мүшелері арасында бөлінеді. Керісінше, әлеуметтік фасилитация бойынша, эксперименттерде адамдар, басым жағдайда, сырттан бақылауға түседі. Назарда болған жағдайда олар өз мінез-құлқын бақылауда ұстайды.

Осылайша, мұнда ортақ қағида іске асады: жеке бақылау сыннан қорқуды арттырады, нәтижесінде әлеуметтік фасилитация туындайды; ал топ арасында «байқалмай қалу» сыннан қорқуды әлсіретеді де, нәтижесінде әлеуметтік салғырттық пайда болады.

Әлеуметтік салғырттық қаншалықты кең тараған? Зертханалық жағдайда бұл феномен тек арқан тартушылар, веложаттықтыру құрылғысын айдайтындар, шапалақтап айғайлайтындар арасында ғана емес, су немесе газды ауыстырып құятындар, поэзия мен мақалаларды сынайтындар, идея тудырушылар, басып шығарушылар және сигналдарды анықтаушылар арасында да көрініс тауып жатады. Зертхана нәтижелерін кәдімгі жұмысшылардың өнімділігімен салыстыруға бола ма?

Бір шағын экспериментте құрастыру желілерінің қызметкерлері өздерінің жеке өнімділігі ескеріліп отырғанда, жалақысы артпайтынын білсе де, 16%-ға көбірек өнім шығарып отырған. Қияр тұздықтарын даярлау фабрикасы жұмысшыларының мысалын қарастырайық, олардың басты міндеті – көлемі шамалас қиярларды конвейерден теріп алып, құтыларға салу. Өкінішке қарай, жұмысшылар кез келген көлемдегі қиярларды сала беруге ыңғай білдіреді, себебі олардың жұмысы жеке-жеке тексерілмейді. Уилльямз, Харкинз және Латаненің пікірінше, әлеуметтік салғырттықты зерттеу жеке-дара нәтижелерді сәйкестендіруді мақсат етіп, «Егер қызметшіге тек дұрыс жасаған қызметі үшін ғана ақы төленетін болса, ол қаншалықты тез жұмыс істейді?» деген сұрақты көтереді.

Әлбетте, ұжымдық еңбек әрдайым салғырттыққа ғана жетелемейді. Кейде алға қойылған міндеттің мәні мен әрбір қатысушының барынша берілуінің маңызы соншалық – ол командалық рухты көтермелейді немесе күш салуға серпін береді. Олимпиадалық командалар жарысында сегіз адамдық топтың әрбір жеке ескекшісі бір немесе екі адамнан құралатын командаларға қарағанда бұл сайысқа азырақ күш сала ма? Сондай-ақ топ мүшелері бір-бірімен дос болған жағдайда да, олар өз ісіне салғырт қарамауға тырысады. Латане мен оның әріптестері шулап, айғайлауға байланысты эксперименттерін Жапонияда, Таиландта, Тайванда, Үндістанда және Малайзияда қайталады.

Олар қандай қорытындыға келді? Әлеуметтік салғырттық осы елдердің бәрінде айқын байқалды. Азиядағы кезекпен өткізілген он жеті эксперимент ұжымдық мәдениеттердегі адамдардың индивидуалистік мәдениеттердегі адамдарға қарағанда, әлеуметтік салғырттығы кем болатынын анықтады. Осыған дейінгі дәрістерде айтқанымыздай, ұжымдық мәдениеттерде отбасы мен жұмыс тобына қатысты бейіл мықтырақ болады. Сол сияқты, ер адамдарға қарағанда, әйел адамдардың дарашылдыққа, яғни әлеуметтік салғырттыққа бейімдігі төмендеу.

Бұл қорытындылар күнделікті еңбек топтарын зерттеу кезінде алынған нәтижелерге ұқсас. Топ алдына күрделі міндеттер қойылса, топтың жетістігі біртұтас құрылым ретінде марапатталса және «командалық ойын» рухы үстемдік етсе, топ мүшелері біршама белсендірек жұмыс істейді. Шағын еңбек топтарында қызмет ету де ұйым мүшелеріне өзінің қосқан үлесін таптырмас шаруа ретінде санауға көмектеседі. Сонымен, әлеуметтік салғырттық топ мүшелері біріге жұмыс істеп, өз ісі үшін жеке жауапкершілікті мойнына алмағанда байқалатын болғанмен, адам саны көп болған сайын атқарылатын жұмыс азырақ болады деу міндетті емес.

Әлеуметтік фасилитация зерттеушілері адамдардың жеке-дара бағалануы мүмкін міндеттердегі үлес өнімділігін зерделейді. Алайда көптеген еңбек жағдайларында адамдар өз еңбегі жекелей ескерілмейтін болса да, ортақ мақсатқа жету үшін өз күштерін біріктіреді. Топ мүшелері осындай «аддитивті міндеттерді» орындау барысында аса жиі жігерленбей еңбек етеді. Эксперименттің осы нәтижесі күнделікті жағдайларға ұқсас: жауапкершіліктің жеке-дара болмауы топтың кей мүшелерін өз ісіне салғырт қарап, топ жетістіктеріне арқа сүйеуге итермелейді.

Деиндивидуализация. Әлеуметтік фасилитация зерттеушілері адамдардың жеке-дара бағалануы мүмкін міндеттердегі үлес өнімділігін зерделейді. Алайда көптеген еңбек жағдайларында адамдар өз еңбегі жекелей ескерілмейтін болса да, ортақ мақсатқа жету үшін өз күштерін біріктіреді. Топ мүшелері осындай «аддитивті міндеттерді» орындау барысында аса жиі жігерленбей еңбек етеді. Эксперименттің осы нәтижесі күнделікті жағдайларға ұқсас: жауапкершіліктің жеке-дара болмауы топтың кей мүшелерін өз ісіне салғырт қарап, топ жетістіктеріне арқа сүйеуге итермелейді.

Топ көлемі

Топ өз мүшелерін қоздырып қана қоймайды, сонымен бірге олардың анонимдігін қамтамасыз етеді. Шулаған тобыр өз ішінде айғайлап отырған «баскетбол жанкүйерін» жасырып отырады. Топ құрамындағы есерлері өздерінің жауаптан құтылатынына сенімді болады; олар өз іс-әрекетін топтық әрекет ретінде қабылдайды. Көшеде тәртіпсіздік жасаған жаппай тобырға айналған қатысушылар тонаудан тайынбайды. Адамның топ алдында зәулім ғимараттан немесе көпірден секірмек болған 21 жайын талдай келе, Леон Манн осы шағын топта және күндіз, әдетте өзіне-өзі қол салмақ болған адамға «Секір!» деп айғайлап, өлімге итермелеу әрекеттері жасалмайтынын анықтады. Алайда ауқымды топ немесе күннің батқан кезі анонимдікті қамтамасыз ететін болса, топ ішіндегі адамдардың өзін-өзі өлтірмек болған адамды мазақ етіп, оны өзіне қол салуға айтақтайтыны байқалды.

Анонимдік

Топтардың анонимдікті қамтамасыз ететініне қалайша сенімді бола аламыз? Біз сенімді бола алмаймыз. Алайда біз анонимдіктің шынында да тыйымдарды босаңсытатынын білу үшін оған қатысты эксперименттер жүргізе аламыз. Филипп Зимбардоға осындай эксперименттің идеясын өз студенттері ұсынды: олар Уильям Голдингтің «Шыбындар әміршісіндегі» үлгілі балалардың беттерін бояп алған соң, бір мезетте соншалықты қанқұмар зұлымдарға қалайша айналып кеткеніне қатысты мәселені көтерді. Бір ойын экспериментінде Филипп Зимбардо Нью-Йорк университетінің қыз-келіншектеріне кукулуксклан киімдеріне ұқсас бірдей ақ халаттар мен қалпақтар кигізді

Эд Динер бастаған зерттеушілер тобы бір мезгілде топта болу мен физикалық анонимдік жағдайында болудың әсерін ерекше амалмен көрсетті. Хэллоуин қарсаңында олар Сиэтлдегі дәстүрлі «Тәтті сыйла, әйтпесе әзілдейміз» деген ғұрып бойынша үйлерді аралаған 1352 баланы бақылады. Балалар бір-бірлеп немесе топпен қаланың әр жеріндегі 27 үйдің біріне барғанда, эксперимент жүргізуші оларды үйіне шақырып, «әрқайсысына бір-бір шоколадтан» алуды ұсынып, өзі бөлмеден шығып кетеді. Жасырынған бақылаушылардың көрсетуінше, жалғыз кірген балаларға қарағанда, топтағы балалар өзіне тиесілі шоколадтан бөлек тағы бір шоколад алуға екі еседен артық бейім болған. Сол сияқты, есімі мен мекенжайы сұрастырылған балалармен салыстырғанда, аноним болып қалған балалар қулық жасауға екі еседен артық жақын болғанын көруге болады.

Үлкен топтардағы агрессияның дүмпулеріне көбіне қоздыратын және көңіл алаңдататын, аса мәні жоқ әрекеттер негіз болады. Топтар айғайлап, шулайды, шапалақтайды, билейді – мұның бәрі адамдарды қоздырып, олардың өзіндік санасын бәсеңдету үшін қажет.

Әлсіреген өзіндік сана

Өзіндік сананы әлсірететін топтық болмыс мінез-құлық пен ұстанымдардың келісімін аражігін ажыратып жібереді. Эд Динердің, сондай-ақ Стивен Прептис-Данн мен Рональд Роджерстің зерттеулері өзіндік санасы әлсіреген, деиндивидуализацияланған адамдар онша ұстамды болмайтынын, өздерін жеткілікті деңгейде басқара алмайтынын, өз құндылықтары жайлы ойланбастан әрекет етуге бейім, болып жатқан жағдайға біршама әсерленгіш болатынын көрсетті.

Өзіндік сана – деиндивидуализацияға қарама-қарсы дүние. Айнаның немесе телекамераның алдында тұрып, өзіндік санасын зерделеген адамдардың өзін-өзі бақылау деңгейі жоғары болатыны байқалады әрі олардың іс-әрекеттерінен ұстанымдары нақтырақ көрініс табады. Айнаның алдында кілегейлі ірімшік түрлерінің дәмін татып тұрған адамдар майлылығы жоғары тағамдарды азырақ жейді.

Кітап: Әлеуметтік психология
Тарау: 3. Конформизм. Иландыру. Агрессия
Дәріс: 9. Топтың ықпалы

Қорытынды

Әлеуметтік қозу шашыраңқы зейінмен үйлескенде, адамдар өздерінің әдеттегі шектеулерінен бас тартып, индивидуализм сезімін жоғалтуы мүмкін. Мұндай деиндивидуализацияның адамдар үлкен топ ортасында, физикалық тұрғыдан анонимді болғанда, қозып тұрғанда және зейіні шашыраңқы кезде ықтималдығы жоғары.